

Pərviz KAZİMİ
Bakı Dövlət Universiteti
Kitabxanaşünaslıq kafedrasının doseni,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
pkazimi@mail.ru

**DÖVLƏT İDARƏETMƏ ORQANLARINA
KİTABXANA-İNFORMASIYA XİDMƏTİNİN
QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ**

Xülasə

Məqalədə dövlət idarəetmə orqanlarına kitabxana-informasiya xidmətinin müasir formaları, kitabxanaların fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi məsələləri təhlil olunur. Müəllif kitabxana-informasiya xidmətinin qiymətləndirilməsinin müasir metodlarının formalaşdırılmasını təklif edir.

***Açar sözlər:** informasiya bazarı, informasiyanın qiyməti, informasiya xidməti, kitabxana-informasiya xidməti.*

Kitabxana-informasiya fəaliyyətinin spesifikliyi, onun mədəni, sosial, siyasi, psixoloji və pedaqoji xassələri bu fəaliyyətin qiymətləndirilməsində vahid bir formulun işlənilməsi üçün hazırlanmasını daim mürəkkəbləşdirən bir amil olmuşdur. Bu məsələ bütün dövrlərdə mütəxəssislərin diqqətini cəlb etmiş, bu qiymətləndirmə zamanı bir necə istiqamət əsas olaraq götürülmüşdü: siyasi (dövlət və güc atributunu ifadə edən) qiymətləndirmə və dəyər (maddi ekvivalentini) ifadə edən qiymətləndirmə.

İnformasiya proseslərinin sürətlənməsi, informasiyanın gündəlik həyata və iqtisadiyyata artan təsiri informasiyanın kapitallaşmasını təmin etdikcə kitabxana-informasiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi problemi daha da aktuallaşır.

Mütəxəssislər hesab edirlər ki, təsərrüfatın idarə edilməsinin iqtisadi metodlar sistemi, maliyyə sağlamlaşması, bazar münasibətlərinin inkişafı, milli iqtisadiyyatın balanaslaşdırılması, müxtəlif mülkiyyət formalarının dəyişdirilməsi, özünümaliyyələşdirmə və öz maliyyələşdirmə, ictimai istehsalın effektivliyinin və milli gəlirin artması, bütövlükdə təsərrüfat mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və onun son məhsula təsir etməsi – bütün bunlar qiymətdəyər mexanizminin həyata keçirilməsindən asılıdır.

İnformasiya xidmətinin forma və üsulları coxaldıqca məlumat kütləsinin mötəbərliyi və sorgunun təmin edilməsinin relevantlıq dərəcəsi gündəmə gəlir. Bu zaman kitabxana informasiya xidmətinin təmin edə biləcəyi informasiyanın mötəbərlik dərəcəsi hər hansı bir lokal və ya inteqral məlumat axtarış sistemlərində olmayacaq qədər yüksəkdir. Sorgunun relevantlığı da kitabxana faktoru ilə yüksək nəticə ala bilir. Kitabxana-informasiya xidməti istehlakçı-kitabxanaçı dialoqunu nəzərdə tutan yeganə strukturdur. Bu dialoqdan kənar informasiyanın mötəbərliyini və yüksək relevantlığını təmin edən digər üsullar hələ ki mövcud deyil.

Kiçik bir misal. Bir məktəbdə yüz min nüsxə kitab fondu olan kitabxana yaratmaq olar ki, ayrıca götürülsə, bu, zəngin fond hesab edilə bilər. Lakin həmin məktəbin tədrisinə dəstək olmaq baxımından yararsız olar.

Əgər bu misalı dövlət idarəetmə strukturlarına aid etsək böyük informasiya xaosu ilə qarşılaşarıq. Deməli, informasiya xidmətinin müvəffəqiyyəti fondun böyüklüyündə deyil, əslində onun rasionallığındadır. Bütün dövrlərdə belə bir rasionallığı təmin edən faktor peşəkar kitabxanacı faktoru olmuşdur.

Qlobal informasiya məkanında gündən-günə artmaqda olan informasiya kütlələrinin tamamına sahib olmaq istəyi həm mümkünsüz, həm də lazımsızdır. Əgər peşəkar kitabxana-informasiya fəaliyyəti tətbiq olunaraq tələb və təklif meyarları düzgün öyrənilir, informasiya prosesi, informasiya məhsulu düzgün qiymətləndirilsə, yüksək göstəricilər əldə etmək mümkündür. Professor A.A.Xələfov göstərir ki müasir texnologiyalarının tətbiqi, məlumat kütlələrinin coxalması, istehlakçı sorğularının mürəkkəbləşməsi kitabxanaşünaslığın nəzəriyyəsinə yeni baxışlar tələb edir.

Bu gün istehlakçı tələbləri, informasiya sorğusunun forma və üsulları, informasiyanın axtarış üsulları mürəkkəbləşdikcə yeni peşəkarlıq səviyyəsi, informasiyanın, informasiya prosesinin, informasiya məhsulunun yeni meyarlarla qiymətləndirilməsini tələb edir.

Bəs kitabxana-informasiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi necə baş verir?

Klassik iqtisadi ədəbiyyat qiymətpoymanı aşağıdakı formulla müəyyənləşdirir:

$$Q = \text{mayadəyəri} + \text{gəlir} + \text{vergi}$$

Bir çox hallarda yuxarıdakı qiymət formuluna marketing xərcləri də əlavə olunur ki, bu da qiymət əmələ gəlmədə mühüm rol oynayır.

İnformasiyalaşmış cəmiyyətin formalaşması tələb edir ki, kitabxana-informasiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi daha diferensial həyata keçirilsin və özünü daha konkret formulalarda ifadə etsin.

Problemlə əlaqədar amerikan, ingilis, rus tədqiqatçıların əsərləri məsələyə yalnız bir istiqamətdə şərh verməklə kifayətlənir. İngilis tədqiqatçısı B.Piterin 2009-cu ildə rus dilinə tərcümə olunmuş “Оценки деятельности библиотек” adlı monoqrafiyası bu istiqamətdə diqqəti cəlb edir.

Kitabxana-informasiya fəaliyyətinin mürəkkəb funksionallığını nəzərə alaraq B.Piter qiymətləndirmə və dəyərləndirmə kateqoriyalarını bir-birindən ayırır və təhlil edir. Tədqiqatçının qiymətləndirmə modelinə “məqsəd” funksiyasını əlavə etsək, aşağıdakı mənzərə qarşıya çıxır:

Resurs – Məqsəd – Proses – Məhsul – Nəticə – Təsir.

Bu, kitabxana-informasiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi sisteminin nümunəvi strukturu ola bilər.

İnformasiyanın qiymətləndirilməsi işində mütəxəssislər məsələyə əsasən aşağıdakı prizmadan yanaşmağa səy göstərmişlər:

1. İnformasiyanın qiymətləndirilməsi;
2. İnformasiya məhsulunun qiymətləndirilməsi;
3. İnformasiya prosesinin qiymətləndirilməsi;
4. İnformasiyanın keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi.

Görkəmli rus tədqiqatçısı Yuzvinin hesab edir ki, informasiya qiymətsizdir. Təbiətin və cəmiyyətin inkişafını təmin edən əsas vasitədir. Digər mütəxəssislər informasiya məhsulunu ona sərf olunan iş vaxtı büdcəsi və proseslərin dəyərləri məcmusunda qiymətləndirirlər. İnformasiyanın keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi sahəsində tədqiqatçılar daha geniş və məzmunlu fikirlər irəli sürmüşlər.

İnformasiyanın keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində ABŞ tədqiqatçıları dəqiqlik və tamlıq kriteriyalarından istifadəni tövsiyə edir. Məsələn, 10000 informasiya vahidi içərisində 50 vahid sorğuya uyğun gələn məlumat mövcuddur. Real axtarış imkanları bunun 25 vahidini tapıb üzə çıxarmağa imkan verir ki, bunlardan yalnız 20-si mövzuya uyğun gəlir və 5 vahid sorğunu ödəmir. Bu zaman dəqiqlik $20/25 = 0,8$, tamlıq $2050 = 0,4$ formulu ilə ifadə olunur. Diqqəti cəlb edən həm də odur ki, bu formullar kitabxana informasiya fəaliyyətinin ənənəvi xidməti zamanı olduğu kimi müasir kommunkasiya vasitələri ilə həyata keçirilən xidmət zamanı da tətbiq edilə bilər. Bu metodlardan müasir avtomatlaşdırılmış məlumat axtarış sistemlərində də istifadə olunmaqdadır və xidmətin effektivliyini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə həyata keçirilir.

Kitabxana-informasiya fəaliyyətinin keyfiyyətinin ölçülməsi metodları yalnız sistem olaraq əhəmiyyətli hesab edilə bilər. Belə ki, təşkilati modelin

sistemli analizinin keçirilməsi məqsədyönlüdür. Bu məqsədlə B.Piterin irəli sürdüyü qiymətləndirmə sisteminin strukturu son dərəcə əhəmiyyətlidir.

Kitabxana-informasiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı buna informasiya məhsulunun yaradılması istiqamətində həyata keçirilən proseslərin qiymətlər məmusu kimi baxmaq yalnız şərti olaraq qəbul edilə bilər. Belə ki, kitabxana-informasiya fəaliyyətinin sosial-siyasi effektivliyinin qiymətləndirilməsi, pedaqoji və psixoloji effektivliyinin qiymətləndirilməsi fərqli meyarlarla hesablanır. Dövlət və milli maraqlara xidmət edən kitabxana-informasiya fəaliyyəti zamanı informasiya xidmətinin qiymətləndirilməsi B.Piterin göstərilən alqoritmlərində "nəticə" və "təsir" funksiyalarının qiymətləndirilməsi ilə həyata keçirilməlidir.

Hazırda kitabxana-informasiya fəaliyyətinin məqsədlərinin qiymətləndirilməsi məqsədin xarakteri ilə şərh olunur. Məsələn, informasiya təhlükəsizliyi və milli maraqları əhatə edən məqsədlər ciddi maliyyələşməyə məruz qalır və geniş informasiya strukturlarının gündəlik işinə çevrilir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabət aparan tərəflər bir çox hallarda qiymətdoyma siyasətini məqsədlərə uyğunlaşdırır, bazar qiymətlərinin aşağı salınması və qaldırılması ilə manipulyasiyalar edir. Eləcə də nəticə və təsirlik kateqoriyaları sosial və siyasi əhəmiyyət daşıdığından onun qiymətləndirilməsində $Q=M+G+V$ formulu cavab vermir. Bu baxımdan kitabxana-informasiya fəaliyyətinin ümumi qiymətləndirilməsinə təklif olunan formulu aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar.

$$Q=M-(İm+N+T)=0$$

Təqdim olunan formulda Q – kitabxana-informasiya fəaliyyətinin ümumi qiymətləndirilməsi, M - məqsədlərə müvafiq ayrılmış maliyyə vəsaiti $İm$ - informasiya məhsulunun dəyəri, N - nəticənin maliyyə ekvivalentini ifadə edir. Deməli, $Q=0$ şərti məqsədlərə uyğun ayrılmış maliyyə vəsaiti müvafiq informasiya məhsuluna çevrilirsə və bu zaman müvafiq nəticə əldə olunursa (bu zaman hər istehlakçı üçün ayrılmış vəsaitin orta rəşional məbləği nəzərdə tutulur) və bu nəticələrin təsirliliyi məqsədlərə tam uyğun gəlirsə, kitabxana-informasiya fəaliyyətinin optimal qiyməti sıfıra bərabər olur. Əgər bərabərlik sıfırdan yüksəkdirsə, kollektivin fəaliyyətinin effektivliyi, innovativ metodların və qabaqcıl təcrübənin tətbiqindən, əgər sıfırdan aşağıdırsa, kollektivin qeyri-peşəkarcılığından, vəzifələrinin öhdəsindən gələ bilmədiklərindən danışmaq olar.

B.Piterin alqoritmlərində bütün komponentlər bir-birini həm səciyyələndirir, həm də asılılıq yaradır. Məsələn, kitabxana-informasiya fəaliyyətinin nəticəsi olaraq qarşıya çıxan informasiya məhsulu nəticədə informasiya resur-

suna çevrilir. İnformasiya axtarışı prosesləri, eləcə də xidmət prosesləri məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsi müəssisənin maddi-texniki bazasından asılı olmaq etibarlı ilə nəticələri özündən asılı edir və keyfiyyət effektivliyinə təsir göstərir. Alqoritmlərə əlavə etdiyimiz "məqsəd" komponenti əksər digər komponentlərin həm formalaşmasında, həm də qiymətləndirilməsində iştirak edir.

Məqsəd komponentinin qiymətləndirilməsi zaman və məkan göstəricilərindən asılı olaraq baş verir, maliyyələşdirmə siyasətini və sistemini törədir və konkret çərçivələrdə özünü ifadə edir. Məsələn, dövlətin tədris ədəbiyyatına ayırdığı maliyyə vəsaiti çərçivəsi, müxtəlif yönümlü kitabxana-informasiya müəssisəsinə ayrılmış büdcə vəsaiti, kitabxanaçı əməyinə verilən qiymətin fərqliliyi məqsədlərlə müəyyənləşir. Məqsədlər məhsulun qiymətinin formalaşmasında da iştirak edir. Bir sıra informasiya resursları konkret dəyər daşmasına baxmayaraq təmənnəsiz və ödənişsiz yayılır ki, bu da qarşıya qoyulan məqsədlərə xidmət edir. Digər hallarda yüksək ödənişli informasiya bazarında gəlir əldə etməklə satılan informasiya da qarşıya qoyulan məqsədlərə uyğundur.

İqtisadi nəzəriyyəçilər iddia edirlər ki, cəmiyyətin qloballaşması əmtəə iqtisadiyyatından maliyyə iqtisadiyyatına, qlobal cəmiyyətin informasiyalaşması isə maliyyə iqtisadiyyatından informasiya iqtisadiyyatına keçidi təmin etdi. Deməli, informasiya iqtisadiyyatı şəraitində informasiya resurslarının, informasiya məhsulunun və informasiya proseslərinin qiymətləri, qiymətdoyma mexanizmləri müvafiq qanunlara, formulalara əsaslanmalı və adekvat olmalıdır. Müasir qiymətləndirilmə təcrübəsi nəticələləri və təsirliliyi (İF - impakt faktoru) bir çox hallarda elmi ədəbiyyatın dövrüyyəsində özünü doğrulda bilir. Lakin bunu sosial ədəbiyyata, xüsusilə də bədii ədəbiyyata tətbiq etmək mümkün deyil. Rusiya Dövlət Kitabxanasının 2010-cu il statistik göstəricisinə görə ölkə üzrə D.Dansovanın əsərləri Dostoyevskinin əsərlərindən daha çox dövrüyyə edib, kitab yayım müəssisələrində satılıb, kitabxanalarda daha çox veriliş olub. Bu hal D.Dansovanın "impakt faktorunu" artırır, lakin onu Dostoyevskinin əsərlərindən daha qiymətli etmir. Eləcə də Tomson Reyterin əməkdaşı M.Tuncun qeyd etdiyi kimi, Qazaxıstanın bir əyalətində tapılmış kurqanda aparılan arxeoloji qazıntılar Qazaxıstan üçün çox əhəmiyyətli məlumatı özündə əhatə etsə də, beynəlxalq reytingə görə İF göstəricisi sıfıra bərabər ola bilər.

Elmi ədəbiyyatda İF-nun qiymətləndirilməsi əsasən isnadlar sistemində əsaslanır. Hesab edək ki, bir kimya laboratoriyası mühüm layihə üzərində 6 il işləyir və layihənin sonunda elmi məqalə ilə çıxış edir. Tədqiqatçı qrupu iki

professor və 6 tədqiqatçı heyətini əhatə etməklə altı ilin yekununda çap etdiyi elmi məqalədə maraqlı elmi nəticələri əks etdirir və məqalənin impakt faktoru yüksək rəqəmlərlə ifadə olunur. Bu göstəricilər yalnız bir il müddətində keçərli hesab edildiyindən, növbəti il üçün yeni göstəricilər hesablanır. Bu zaman həmin tədqiqata yalnız bir digər əsərdə istinad göstərilir və bu əsər də əhəmiyyətinə görə Nobel mükafatına və ya Dövlət mükafatına təqdim olunur. Bu göstərici məqalənin impakt faktoruna təsir etmir.

İstinadlara əsaslanan qiymətləndirmənin şərti olmasını bir çox rus tədqiqatçıları öz əsərlərində qeyd edir. Lakin reytinglərin qiymətləndirilməsi prosesində hazırda yeganə işlək mexanizm olduğundan, kommersion xarakterli daşdığından isnadların təhlili yolu ilə impakt faktorun qiymətləndirilməsinin alternativini hələ ki, formalaşdırılmayıb.

İnformasiyanın marketinqi ilə məşğul olan bir sıra beynəlxalq qurumlar xüsusi qiymətdəyə mexanizmləri tətbiq etməkdədir. Praktikada geniş yayılan bu metodları əsasən aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. İnformasiya vahidinə görə qiymətləndirmə;
2. İnformasiyadan istifadənin zamana görə qiymətləndirilməsi;
3. İnformasiyadan istifadəçilərin sayına görə qiymətləndirmə.

Məsələn, Rusiya Milli Elektron Kitabxanasından istifadə onlayn rejimində baş verir və istifadəçilərə bir sənəd (həcmindən asılı olaraq) 0,1-12 ABŞ dollarına satılır. Digər bir müəssisə – Rusiya Kütləvi Kitabxana Kompaniyası 25 Gb həcmində olan məlumatdan hər bir saat istifadə imkanı üçün istehlakçılardan 8 ABŞ dolları tələb edir. Yaxud “Lexis Nexis” müəssisəsi illik abunəni kitabxanaların xidmət etdiyi əhalinin sayına görə müəyyənləşdirir. 50 min adam üçün 5 min, 100 min adam üçün 8 min, 250 min adam üçün 10 min, 500 min üçün 20 min, 1 milyon üçün 35 min, 2 milyon üçün 60 min, 2 milyondan çox potensial istehlakçısı olan kitabxanalar şəbəkəsi üçün 70 min ABŞ dolları qiymət müəyyənləşdirir.

İnformasiya bazarında xüsusi aktivlik edən informasiya resurs mərkəzlərinin qiymətləri təhlil olunarkən müşahidə olunur ki, qiymətlərə marketing texnologiyaları, xüsusi PR kompaniyaları ciddi təsir göstərir, tədricən informasiya kapitallaşır.

İqtisadi münasibətlərin informasiyalaşdırılmasının sürətlə artdığı müasir mərhələdə bazar münasibətlərinin inkişafı yeni qlobal bazarın – informasiya xidmətləri bazarının meydana gəlməsini tələb edir və bu bazar formalaşmaqdadır. Tərkibinə, maraqlarına və qarşıya qoyduqları məqsədlərinə görə müxtəlif olan subyektlərin qarşılıqlı fəaliyyətini nəzərdə tutan müasir bazar münasibətlərinin spesifikasiyası hər kəs üçün informasiya resurslarından istifadə imkanı

yaradan yeni bir mərhələnin formalaşmasını tələb edir. Yəqin ki, hələ bir müddət informasiya bazarında şərti “xaos” şəraiti davam edəcək. Yaxın zamanlarda informasiya bazarının tənzimlənməsi məqsədilə dünya çapında bir çox hüquqi və təşkilati tədbirlər həyata keçirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Xələfov A.A. *Kitabxanaşünaslığa giriş: 3 cildə*. - Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2003.
2. Xələfov A.A. *Kitabxana və cəmiyyət*. - Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2011, 370 s.
3. Xələfov A.A. *Kitabxanaşünaslığın müasir problemləri*. - Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2012, 56 s.
4. Kazimi P.F. *İnformasiya mühəndisliyi kitabxana fəaliyyətində*. - Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2011, 230 s.
5. *Kitabxanalarda ödənişli xidmətlərin təşkili (tərtibatçı Məmmədova K.)*. - Bakı, MEK, 2008, 120 s.
6. Məmmədov M.Ə. *Kitabxanaların idarə olunmasında marketinqin rolu // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya, elmi-nəzəri, metodiki və təcrübi jurnal, 2009, №1, s.47-54.*
7. Qurbanov A., Kazimi P., İsmayılova N. *Kitabxana informasiya fəaliyyətinin iqtisadiyyatı*. - Bakı: Mütərcim, 2012, 362 s.
8. Qurbanov A., Kazimi P., Məmmədov M. *Kitabxana-informasiya fəaliyyətinin menecmenti və marketinqi*. - Bakı: Mütərcim, 2012, 280 s.
9. Сулова И.М. Ключев В. К. *Менеджмент библиотечно-информационной деятельности*. - Москва: Профессия, 2011, 610 с.
10. Колесникова М.Н. *Менеджмент библиотечно-информационной деятельности*. - Москва, 2009, 390 с.
11. Казими П.Ф. *О демократичности библиотечной работы // Журнал научных публикаций (Курск), 2011, с.102-105.*
12. Казими П. *Информационная инженерия. Ламберто Академия Публикейшн (Германия), 2013, 84 с.*
13. Ильева И.А., Маркова В.Н. *Стратегическое управление библиотекой*. - Москва: Кнорус, 2008, 184 с.
14. Голубенко Н.Б. *Информационные технологии в библиотечном деле*. - Ростов: Феникс, 2012, 282 с.
15. Форсайт Патрик. *Маркетинг в книгоиздании*. - Москва: Школа издательского и медиа бизнеса, 2012, 221 с.

16. Брофи Питер. Оценка деятельности библиотек: Принципы и методы. – Москва: “Омега-Л”, 2009, 357 с.

Parviz Kazimi

Modern problems of library information services of government administration bodies and evaluation of library-informational activity

Summary

The article considers modern forms of library and information tracking of government bodies, quality of service and forms of evaluation of activities of libraries. The author proposes the formation of modern methods of assessing the activity of library and information institutions.

Key words: *information market, price information, information support, bibliotechno-informational service.*

Парвиз Казими

Современные проблемы библиотечно-информационного обслуживания органов государственного управления и оценка библиотечно-информационного деятельности

Резюме

Статья рассматривает современные формы библиотечно-информационного обслуживания органов государственного управления, качество обслуживания и формы оценки деятельности библиотек. Автор предлагает формирование современных методов оценки деятельности библиотечно-информационных учреждений.

Ключевые слова: *информационный рынок, цена информации, информационная обслуживание, библиотечно-информационная обслуживание.*